

Research Paper

Challenges And Opportunities Of Iran's Foreign Policy Towards Afghanistan (Case Study: Taliban Government)

Shaban Mahgol¹, Ghaffar Zarei^{*2}, Amin Ravanbod³

1. Ph.D. student of International Studies Political Science, Lamard Branch, Islamic Azad University, Lamard, Iran
2. Assistant Professor, Department of Political Science, Lamerd Branch, Islamic Azad University, Lamerd, Iran.
3. Assistant Professor, Department of Political Science, Department of International Studies, Lamard branch, Islamic Azad University, Lamard, Iran

ARTICLE INFO

PP: 50-68

Use your device to scan and read the article online

Keywords: *Geopolitics, Afghanistan, Iran, challenges opportunities*

Abstract

The political turmoil of the last two centuries in Afghanistan and the unfavorable performance of the four-year Mujahideen government (1371-1975), which resulted in insecurity, corruption and severe cultural and economic poverty, created a suitable environment for the emergence of Taliban in the political scene of Afghanistan. Historically, culturally, and territorially, Afghanistan has a lot in common with Iran. But despite these many commonalities, there are various challenges in the path of convergence of these two countries. purpose of this article is the challenges and opportunities of Iran's foreign policy towards Afghanistan (case study: Taliban government), which is done using the descriptive-analytical method. main question of the research is about the challenges and opportunities of Iran's foreign policy towards Afghanistan in the government. What is Taliban? How is role of the Islamic Republic of Iran in the process of war and peace in Afghanistan evaluated? To what extent can history of relations between Islamic Republic of Iran and Afghanistan affect foreign policy of two countries, considering the rule of Taliban? results of research show that challenges such as unclear future of how Taliban will deal with Shiites of Afghanistan and tension over Harivard, as well as Islamic Republic of Iran due to its confrontation with America and presence of this country in Afghanistan, play a role in continuation of war in Afghanistan, and history of relations Islamic Republic of Afghanistan can be influential in foreign policy of two countries due to the Taliban's rule in future in relations between two countries.

Citation: Mahgol, S., Zarei, Gh., & Ravanbod, A. (2024). **Challenges and opportunities of Iran's foreign policy towards Afghanistan (case study: Taliban government)**. *Geography(Regional Planning)*, 14(54), 50-68..

DOI: 10.22034/JGEOQ.2024.283837.3043

DOR:

* **Corresponding author:** Soheila Zarinjoui Alvar, **Email:** dr.zarinjoy.s@gmail.com

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

The consolidation of Taliban rule could pose significant challenges for Iran, particularly concerning its relations with the Shiite minority in Afghanistan. During the 1990s, the Taliban were notorious for their staunch anti-Shia ideology, resulting in the persecution, torture, and killing of the Hazara Shia minority. However, it remains uncertain whether the Taliban will persist in such actions following the consolidation of their rule. Any violence against Afghan Shiites by the Taliban could escalate bilateral tensions or even lead to conflict. This dilemma places Iran in a precarious position: if it opts for military intervention in Afghanistan, it risks becoming embroiled in a quagmire akin to those experienced by the United States and the Soviet Union in the past. Conversely, refraining from action as the Taliban suppress Afghanistan's Shiites could undermine Iran's credibility as a defender of the Shiite sect. Therefore, the central question arises: what are the challenges and opportunities of Iran's foreign policy towards Afghanistan under Taliban rule?

Methodology

In this research, the historical analytical method and case study are employed to examine the challenges and opportunities of Iran's foreign policy towards Afghanistan, particularly during the Taliban regime. This research method enables a detailed and in-depth analysis of events, policies, and decisions pertaining to Iran's relations with Afghanistan. To achieve this, the first step involves examining the history of bilateral relations between Iran and Afghanistan to determine the existing challenges and problems. Subsequently, by analyzing Iran's role and policies during the Taliban regime, potential opportunities and solutions for better managing relations with Afghanistan are identified. This research methodology is employed to foster a deeper and more comprehensive understanding of the issue and

to offer effective suggestions for Iran's foreign policy towards Afghanistan.

Results and Discussion

Ethnic and sectarian tensions threaten Iran's national security, challenging governance and territorial unity. Regional powers exploit these divisions, supporting groups like the Taliban, posing risks to Iran's stability. Pashtun and Baloch affiliations, backed by extremist elements, may jeopardize Iran's eastern borders. Separatist movements and jihadist factions pose further threats, especially along Iran's eastern frontiers. Collaboration between Al-Qaeda and Taliban elements may foster terrorism and organized crime, destabilizing Iran. Pakistan's support for the Taliban aggravates these risks, with ISI involvement documented in training and operations. Iran faces intensified threats as regional powers exploit internal divisions, compromising its stability and security. Iran's interests in the eastern domain primarily revolve around security considerations and ensuring stability. While seeking economic cooperation in the region, Iran faces the "containment and encirclement" strategy of the United States and regional rivals like Pakistan. Safeguarding security in Sistan and Baluchestan province is paramount to prevent the spillover of crises. Relations with Russia also hold strategic importance in this region. Given the escalating security challenges in Afghanistan and Pakistan, Iran must pay special attention to eastern affairs. Afghanistan, Iran's eastern neighbor, lacks maritime access, hindering trade and energy transit. Iran, with its maritime access and geopolitical advantages, can complement Afghanistan's needs. Landlocked countries like Afghanistan face economic development challenges. Despite its mineral resources, Afghanistan's attempts to access sea routes, like Oman's coast, have failed. Afghanistan relies on ports in Pakistan and Iran, but conflicts force it to use both countries' routes, impeded by underdeveloped infrastructure.

Conclusion

Iran and Afghanistan possess relative geographical and human advantages, but mismanagement and regional power presence in Afghanistan lead to threats like terrorism, religious extremism, and smuggling,

endangering Iran's national security. Water issues, hydro-political disputes, and Afghan refugees hinder stable and neighborly relations. Iran's strategic position, coupled with regional rivalry, renders its potential ineffective. Active diplomacy, cultural exchange, targeted economic relations, and smart security measures can bolster Iran's influence. Afghanistan requires dynamic

diplomacy with Iran for cultural, political, and security cooperation. Both nations must prioritize neighborly security and development. Iran should utilize Afghanistan's transit routes and enhance trade, focusing on China and Central Asia. Smart, dynamic diplomacy is essential for both countries to leverage their geopolitical advantages fully.

References

1. Ahadi, Anwar al-Haq. (1998). Saudi Arabia, Iran, and War in Afghanistan, Taliban Afghanistan and Global Politics, translated by Abdul Ghaffar Mohegh, Taraneh Publications, Mashhad. [In Persian]
2. Ahmadi, H., & Beydollahkhani, A. (2012). Taliban Pakistan: Causes, Nature, and Security Challenges. *Politics - Journal of the Faculty of Law and Political Science*, 42(1), 21-37. [In Persian]
3. Amiri Nia, D. (2005). Investigating Effective Geographic Challenges in the Development of Iran-Afghanistan Relations. Master's Thesis. [In Persian]
4. Amouri Kharshatami, K. (2013). US Foreign Policy and Middle East Developments After September 11 (New Middle East Plan). Master's Thesis, Faculty of Literature and Humanities, Department of Political Science (International Relations), University of Guilan. [In Persian]
5. Aryanfar, A. (2010). Diwarand, The End of the Line is Near, The Last Nail in the Coffin of Diwarand, Kabul: Strategic Studies Center of Afghanistan. [In Persian]
6. Ataei, J., & Varzesh, E. (2012). Hermand Hydropolitics: Reasons, Effects, and Consequences. *Human Geography Research (Geographical Research)*, 44(80), 193-212. [In Persian]
7. Dehghani Firouzabadi, S. J. (2009). Conceptual Framework for Evaluating the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran, Tehran: Islamic Azad University Press. [In Persian]
8. Hashemi, M. S. (2016). US Foreign Policy in Post-Taliban Afghanistan (Study of the Counterterrorism Strategy in Bush and Obama's Foreign Policy in Post-Taliban Afghanistan). Kabul: Saeed Publications. [In Persian]
9. Hatami, A. (2011). Various Theories of State Building, Toward a Theoretical Framework. *Political Science Research Journal*, Sixth Year, Third Issue, p. 44. [In Persian]
10. Karimipour, Y. (2000). Iran and Neighbors (Sources of Tension and Threats). Tehran: Jihad Daneshgahi Publications. [In Persian]
11. Kouzehgar Kaleji, V. (2012). Ups And Downs In Iran-Pakistan Ties. *Iranian Review Of Foreign Affairs*, 2(4), 141-178.
12. Lotfi, H. (2015). Geopolitical Analysis of Afghanistan-Iran Relations: Challenges and Opportunities. *Khorasan Razavi Research Journal*, 6(19), 57-75. [In Persian]
13. Mateqi, A. Q. (2018). Strategic Analysis of the Chabahar Port in Relations (Afghanistan-Iran-India). Kabul: Afghanistan Institute of Strategic Studies. [In Persian]
14. Mirheidar, D. (2005). Foundations of Political Geography, 8th Edition. Tehran: SAMT Publications. [In Persian]
15. Mohammadian, A. (2011). Review of US Foreign Policy in Afghanistan: State-Building with an Emphasis on Reconstruction of Armed Forces. *Political and International Research*, 3(8), 121-148. [In Persian]
16. Nasiri, M. (2014). Geopolitical Analysis of Iran's Policies Towards Afghanistan and Its Impact on National Security. Master's Thesis in Political Geography, Faculty of Geography, University of Tehran. [In Persian]
17. Pishgah Hadian, H. (2007). Security of Eastern Borders of Iran, Deputy for

- Foreign Policy Research, Strategic Studies Group. [In Persian]
18. Quinlan, P. J. (2012). Pakistan: A Conflicted Ally In The Fight Against Terrorism. *Global Security Studies*, 3(1), 1-14.
19. Qureshi Karban, S. H., et al. (2017). The Role of the Islamic Republic of Iran in the State-Nation Building Process in Afghanistan and Its Impact on Iran's National Security. *Journal of Political Science*, 13(40), 71-95. [In Persian]
20. Rezai, Musavi, S. Q., & Mirzaei, M. A. (2015). The Political Position of Shiites in Contemporary Afghanistan with Emphasis on its Damages. *Historical Research Journal*, 10(40), 55-70. [In Persian]
21. Sajjadi, Abdulqayyum. (2010). Globalization Discourse and Political Islam in Post-Taliban Afghanistan, Mofid University Press Organization. [In Persian]
22. Yahyaei, S., & Kia, S. M. (2009). Study of Cultural Identity Perceptions and National Identity of Iranian and Afghan Peoples with Emphasis on Afghan Migrants' Perspectives on Iranians. *National Studies*, 10(1), 135-156. [In Persian]

مقاله پژوهشی

چالش‌ها و فرصت‌های سیاست خارجی ایران در قبال افغانستان (مطالعه موردی: حکومت طالبان)

شعبان ماه گل: دانشجوی دکتری رشته علوم سیاسی مطالعات بین‌الملل، واحد لامرد، دانشگاه آزاد اسلامی، لامرد، ایران
غفار زارعی*: استادیار گروه علوم سیاسی، واحد لامرد، دانشگاه آزاد اسلامی، لامرد، ایران
امین روان بد: استادیار رشته علوم سیاسی گرایش مطالعات بین‌الملل، واحد لامرد، دانشگاه آزاد اسلامی، لامرد، ایران

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>شماره صفحات: ۵۰-۶۸</p> <p>از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید</p> 	<p>آشفتگی سیاسی دو قرن اخیر افغانستان و عملکرد نامطلوب حکومت چهار ساله مجاهدین (۱۳۷۱-۱۳۷۵) که نامنی، فساد و فقر شدید فرهنگی و اقتصادی را در پی داشت، زمینه مناسبی برای ظهور طالبان در صحنه سیاسی افغانستان فراهم کرد. علاوه بر این، کشورهایمانند پاکستان، عربستان و آمریکا که هر یک منافع خاصی از روی کار آمدن طالبان داشتند، نیز به عنوان عوامل خارجی نقش مهمی ایفا کردند. افغانستان از لحاظ تاریخی، فرهنگی و سرزمینی اشتراکات زیادی با ایران دارد. اما با وجود این اشتراکات، چالش‌های گوناگونی در مسیر همگرایی این دو کشور وجود دارد. درک چالش‌های موجود در روابط دوجانبه این دو کشور همجوار و حرکت در مسیر توسعه روابط براساس ظرفیت‌ها و نیازهای متقابل ژئوپلیتیکی از لوازم بهبود وضعیت افغانستان، خروج آن از بی‌ثباتی، حرکت به سمت توسعه، تأمین امنیت مرزهای شرقی ایران و توسعه مناطق شرق و جنوب شرقی ایران است. هدف این رساله بررسی چالش‌ها و فرصت‌های سیاست خارجی ایران در قبال افغانستان با مطالعه موردی حکومت طالبان است. این بررسی با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی صورت گرفته است. سوال اصلی پژوهش این است که چالش‌ها و فرصت‌های سیاست خارجی ایران در قبال افغانستان در حکومت طالبان چیست؟ نقش جمهوری اسلامی ایران در فرآیند جنگ و صلح در افغانستان چگونه ارزیابی می‌شود؟ و پیشینه روابط جمهوری اسلامی با افغانستان تا چه اندازه می‌تواند در سیاست خارجی دو کشور با توجه به حاکمیت طالبان تأثیرگذار باشد؟ نتایج تحقیق نشان می‌دهد که چالش‌هایی از جمله آینده‌ی مبهم چگونگی برخورد طالبان با شیعیان افغانستان و تنش بر سر هریرورد و همچنین فرصت‌هایی مانند همکاری جمهوری اسلامی با چین و روسیه در افغانستان و روابط اقتصادی با این کشور را می‌توان در نظر گرفت همچنین جمهوری اسلامی ایران به دلیل تقابل با آمریکا و حضور این کشور در افغانستان در تداوم جنگ در افغانستان نقش دارد و پیشینه روابط جمهوری اسلامی با افغانستان می‌تواند در سیاست خارجی دو کشور با توجه به حاکمیت طالبان در آینده در روابط دو کشور تأثیرگذار باشد.</p>

استناد: ماه گل، شعبان؛ زارعی، غفار؛ روان بد، امین. (۱۴۰۳). چالش‌ها و فرصت‌های سیاست خارجی ایران در قبال افغانستان (مطالعه موردی: حکومت طالبان)، فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۴(۵۴)، صص ۵۰-۶۸

DOI: 10.22034/JGEOQ.2024.283837.3043

DOR:

مقدمه

تهران پس از قدرت گرفتن طالبان، روابط خود را با آنها به عنوان حاکمیت جدید افغانستان بازتعریف کرده است. چه اینکه در سال ۱۹۹۸، پس از قتل تعدادی از دیپلمات‌های ایرانی توسط طالبان، ایران و افغانستان تقریباً وارد جنگ شدند. اما پس از ۱۱ سپتامبر و شورش طالبان علیه ناتو/آمریکا، با اشغال افغانستان، تنش‌های ایران و افغانستان رو به کاهش نهاد، زیرا تهران از چالش‌هایی که طالبان برای حضور نظامی ایالات متحده در آنجا ایجاد کرده بود استقبال می‌کرد. با این حال، تنها در سال ۲۰۱۵ بود که روابط تهران و طالبان توجه بین‌المللی را به خود جلب کرد. از آن زمان به بعد، ایران به تدریج تماس‌های خود را با طالبان برقرار کرد و آن را به عنوان تلاشی برای آشتی دادن منافع رقیب در یک کشور همسایه توجیه کرد.

بازگشت حاکمیت طالبان بر افغانستان در سال ۲۰۲۱ پس از خروج آمریکا، پیامدهای مهمی برای منطقه و سیاست بین‌المللی به‌طور گسترده‌تر خواهد داشت. برای جمهوری اسلامی ایران، شکست واشنگتن در افغانستان چیزی بیش از پیروزی طالبان است. تهران در پیام‌های خود سعی کرده این ایده را برای شرکا و متحدان خود تقویت کند که تنها بازیگر قابل اعتماد در خاورمیانه در تقابل با واشنگتن است. با این حال، این دستاوردهای ژئوپلیتیکی و ایدئولوژیک فوری می‌تواند تحت الشعاع چالش‌های بالقوه‌ای قرار گیرد که افغانستان تحت حاکمیت طالبان ممکن است برای امنیت و منافع منطقه‌ای ایران در درازمدت ایجاد کند. مقامات ایرانی خروج ایالات متحده را در واقع تسلیم شدن به طالبان، یک گروه شبه‌نظامی نسبتاً کوچک و ایدئولوژیک می‌دانند - پیروزی که آنها احساس می‌کنند سرمایه‌گذاری آنها در «محور مقاومت» و شبکه منطقه‌ای گروه‌های شبه‌نظامی آن را توجیه می‌کند. این احتمالاً استراتژی منطقه‌ای «واقع‌گرایانه تهاجمی» ایران را جسورتر می‌کند و به دلیل منطبق حاصل جمع صفر، به طور بالقوه تنش‌ها را تشدید می‌کند. پیروزی طالبان در برابر ایالات متحده همچنین می‌تواند به عنوان یک فرصت در دست تهران برای تضعیف فشار واشنگتن باشد. ایران یکی از معدود کشورهای بوده است که سفارت آن هنوز در کابل باز است. بر این اساس به نظر می‌رسد که به دلیل تقابل دولت رئیسی با غرب و آمریکا، و تمایل به چین و روسیه، تمرکز جمهوری اسلامی بر فرصت‌سازی در افغانستان است چراکه چین و روسیه نیز به دنبال منافع خود در افغانستان هستند و جمهوری اسلامی درصدد ایجاد نوعی اتحاد با این دو کشور در افغانستان است تا هم منافع استراتژیک خود را در منطقه و افغانستان پیگیری کند و هم مسئله پرونده هسته‌ای و غرب و آمریکا را بی‌اهمیت جلوه دهد. در حال حاضر [برای ایران] رابطه با چین و روسیه مهم‌تر از مذاکرات هسته‌ای است. غرب و به‌ویژه آمریکا از شکست در افغانستان شوکه شده‌اند و این بهترین فرصت برای هر سه طرف (ایران، روسیه و چین) است تا از آن استفاده کنند. همچنین فراتر از دستاوردهای بالقوه ژئوپلیتیکی، تسلط طالبان همچنین ممکن است فرصت‌های اقتصادی برای ایران ایجاد کند و البته مسئله هیدروپولیتیک و آب‌های مرزی‌ای که از افغانستان وارد ایران می‌شود مورد مذاکره قرار گیرد. تحکیم حاکمیت طالبان می‌تواند چالش‌های جدی برای ایران به همراه داشته باشد، از جمله در روابط با اقلیت شیعیان در افغانستان. در دهه ۱۹۹۰، طالبان به دلیل ایدئولوژی قوی ضد شیعه، که در آزار و اذیت، شکنجه و کشتار اقلیت شیعه هزاره منعکس شده بود، شناخته شده بودند. اما اکنون، مشخص نیست که آیا طالبان پس از تحکیم حکومت خود به این کار ادامه خواهند داد یا خیر. اگر شیعیان افغانستان به دست طالبان کشته شوند، این ممکن است به تنش‌های دوجانبه یا حتی درگیری منجر شود. این سناریو ایران را بین صخره و سختی قرار می‌دهد: اگر تصمیم به مداخله نظامی در افغانستان بگیرد، ممکن است در همان باتلاقی گرفتار شود که پیش از آن ایالات متحده و اتحاد جماهیر شوروی را فراگرفته بود. با این حال، بی‌تدبیری در حالی که طالبان شیعیان افغانستان را سرکوب می‌کنند، اعتبار ایران را به عنوان محافظ فرقه شیعه تضعیف می‌کند. بر این اساس، سوال اصلی این است که چالش‌ها و فرصت‌های سیاست خارجی ایران در قبال افغانستان در حکومت طالبان چیست؟

بررسی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در افغانستان

بررسی پیشینه سیاسی روابط ایران و افغانستان نشان می‌دهد که علیرغم وجود قرابت‌ها و اشتراکات فراوان جغرافیایی و فرهنگی، سطح روابط دو کشور در حد مطلوبی قرار نگرفته و همواره با پیچیدگی‌ها و فراز و نشیب‌های زیادی همراه بوده است. اما تا به حال هیچ مشکل حادی که باعث تخاصم و رویارویی دو کشور شود، بروز نکرده است. در این راستا، معضل آب هیرمند می‌تواند به طور ظاهری مهم‌ترین و اساسی‌ترین موضوع اختلاف در روابط دوجانبه را نشان دهد.

بالاترین سطوح روابط هنگامی حاصل شد که توافقی درباره تقسیم آب هیرمند قبل از انقلاب اسلامی در ایران و در دوران ریاست جمهوری داوود در افغانستان به اجرا درآمد. اما بررسی شرایط داخلی و اهداف سیاسی هر کشور در همان زمان نشان می‌دهد که مسئله آب هیرمند اصلاً برای هیچ‌یک از آنها اهمیت و اولویت حیاتی نداشت و توافقات مرتبط با آن به منظور دستیابی به اهداف دیگر انجام شده بود. در افغانستان، رئیس‌جمهور داوود، که قبلاً از مخالفان سخنان مشارکت ایران در مسائل آبی هیرمند بود، توافقات را به عنوان فرصتی برای گشودن روابط با دنیای غرب می‌دید، یعنی همان مسئله‌ای که برای اجرای برنامه‌های توسعه اقتصادی بلندپروازانه‌اش ضروری به نظر می‌رسید. از این رو، وی نیز جهت بهبود روابط با پاکستان اقدام کرد و میانجی‌گری ایران را در این زمینه پذیرفت.

اما از سوی دیگر در ایران نگرانی عمیقی نسبت به گسترش کمونیسم در افغانستان وجود داشت، بویژه اینکه کودتای داوود بر علیه ظاهر شاه (۱۹۷۳) با کمک عناصر چپ انجام گرفته بود. در این شرایط محمد رضا پهلوی رویگردانی داوود از کمونیستها و تمایل وی به برقراری با ایران را به فال نیک گرفت و با توجه به افزایش قیمت نفت وضعیت اقتصادی ایران، انبوهی از کمک‌ها و اعتبارات اقتصادی را به سوی افغانستان سرازیر کرد.

حکومت داوود در افغانستان (۷۸ - ۱۹۷۳) از پایه‌های مشروعیت مستحکمی برخوردار نبود. متلاشی شدن خاندان سلطنتی توسط داوود، که خود یکی از آنها بشمار می‌آمد، اعتبار وی را نزد پشتونها دچار تزلزل نموده بود و علاوه بر این امضاء توافقتنامه برای آب هیرمند و تقسیم آن وی را در معرض انتقاد شدید ملی‌گرایان پشتون قرار داد. سرانجام وقتی که وی از متحدان سابق خود یعنی کمونیستها فاصله گرفت عملاً تمامی پشتوانه‌های نظام خود را از دست داد و در یک کودتای تقریباً بدون خونریزی توسط آنها سرنگون شد. در حالی که ماهیت کمونیستی این کودتا شاه ایران را بسیار نگران نموده بود، عکس‌العمل متحدان غربی او بویژه آمریکا توأم با بی‌تفاوتی بود. یکی از دلایل عمده این بی‌تفاوتی را نیز باید در اتحاد استراتژیکی دانست که میان پاکستان و آمریکا شکل گرفته بود. پاکستان در کنار ایران بخشی از کمر بند امنیتی آمریکا در برابر شوروی محسوب می‌شد ولی افغانستان جایگاهی در این کمر بند نداشت و بیشتر به عنوان یک منطقه حائل و یا حتی تحت نفوذ شوروی نگریسته من نشد. (فیروزآبادی، ۱۳۸۸: ۲۶۱) در این شرایط طبیعی بود که با در نظر گرفتن اختلافات عمیق اسلام‌آباد و کابل بر سر قضیه پشتونستان، آمریکائیه‌ها تمایلی نداشتند که با بهبود روابط و با توجه بیشتر به افغانستان متحد استراتژیکی خود را آزرده نماید. در نقطه مقابل دولت افغانستان نیز درک کرده بود که با وجود پاکستان نمی‌تواند به کمک‌ها و روابط با ایالات متحده چندان امیدوار باشد. در نظر گرفتن همین نکته یکی از عوامل اصلی جدایی این کشور از پیمان سنتی و اتخاذ سیاست‌های دوستانه در قبال شوروی تلقی می‌شود زیرا کابل می‌کوشید تا از این طریق هم موازنه قدرت میان خود و اسلام‌آباد را حفظ کند و هم تهدیدی از جانب شوروی متوجه این کشور نشود. گسترش نفوذ کمونیستها در ساختار قدرت و بخصوص ارتش پیامد اتخاذ چنین سیاست‌هایی بود که سر انجام زمینه سقوط افغانستان را به دامن کمونیسم فراهم آورد. اما حتی وقوع کودتای کمونیستی هفت‌تور اردیبهشت (نیز نتوانست توجه و نگرانی آمریکا را برانگیزد بطوریکه آنها بسادگی حکومت جدید را به رسمیت شناختند، با آن روابط دیپلماتیک برقرار کردند و کمک‌های اقتصادی به این کشور را ادامه دادند و نکته جالب توجه این بود که در پاسخ به نگرانی‌های ایران، در کمال تعجب به محمد رضا پهلوی نیز توصیه کردند که با رژیم جدید در افغانستان مناسبات و روابط عادی برقرار سازد. (ساعی، ۱۳۸۹: ۴۷۳)

پس از کودتای هفت‌تور (اردیبهشت ۱۳۵۷) که کمونیستها خود آنرا انقلاب هفت‌تور نامیدند، اوضاع کشور دستخوش نابسامانی شد. از یک سو در درون حاکمیت رقابتی شدیدی میان دو حزب کمونیست خلق و پرچم در گرفت که نتیجه آن رانده شدن عناصر پرچمی از حکومت بود، و از سوی دیگر در خارج از ساختار دولت جنبش‌های ملی‌گرایانه - مائوئیستی و اسلام‌گرا در سطح جامعه شکل گرفت که در میان آنها جنبش اسلام‌گرایانه از نفوذ و توانایی بسیار بیشتری برخوردار بود.

جنبش اسلام‌گرایان در دهه ۶۰ ه. ش (۶۰ میلادی) و در واکنش به ورود تفکراتی همچون کمونیسم و مائوئیسم و نیز مظاهر و تفکرات غربی شکل گرفت که البته این حرکت تا حد زیادی نیز متأثر از خیزش عمومی بود که در این هنگام در جهان اسلام پدیدار شده بود (هاشمی، ۱۳۹۵: ۳۸)

در جریان آزادیهای سیاسی و استقرار نظام مشروطیت در افغانستان، جنبش اسلام‌گرایی نیز حضوری فعال در عرصه سیاسی کشور داشت و خواهان اسلام‌گرایی جامعه و تشکیل حکومت اسلامی شد. اما وقتی داوود در سال ۱۹۷۳ به کمک کمونیست‌ها قدرت را در اختیار گرفت، اسلام‌گرایان را به شدت سرکوب کرد، به طوری که اکثر رهبران اصلی آن به پاکستان مهاجرت کردند و از آنجا با کمک دولت این کشور به فعالیت‌های ضدحکومتی خود ادامه دادند. روی کار آمدن کمونیست‌ها و اوضاع نابسامان کشور پس از کودتای کمونیستی، زمینه حضور و فعالیت گسترده‌تر آنها را در داخل افغانستان فراهم آورد. در این شرایط، وقوع انقلاب اسلامی در ایران، دولت کمونیستی کابل و همچنین مقامات کرملین را از جهت تقویت این جنبش‌ها دچار نگرانی کرد و زمانی بر شدت این نگرانی‌ها افزوده شد که حرکت‌هایی مشابه با آنچه که در جریان انقلاب اسلامی ایران رخ داده بود، در افغانستان نیز رخ داد. به عنوان مثال، قیام عمومی مردم هرات در ۲۶ حوت (اسفند) ۱۳۰۷ که از سوی دولت به شدت سرکوب شد، و یا قیام مردم مناطق شیعه‌نشین کابل در سوم سرطان (تیر) ۱۳۰۸ که در آن صدای "الله اکبر" از فراز بامها به گوش می‌رسید (احدی نژاد، ۱۳۹۰: ۱۹۷).

از جمله این موارد بود. دولت کمونیستی کابل علیرغم مقابله شدید با این حرکتها از کنترل کامل بر اوضاع کشور ناتوان بود به نحوی که در هنگام حمله شوروی به افغانستان سه چهارم از خاک افغانستان عملاً از کنترل دولت مرکزی خارج شده بود. (کاتزمن، ۲۰۱۱: ۱۳۳)

اما علاوه بر افزایش تحرکات اسلام‌گرایانه و اوضاع آشفته کشور، دلیل مهم دیگری نیز برای نگرانی نسبت به آینده افغانستان در مسکو وجود داشت و آنهم تلاشها و اقدامات زیرکانه «امین» (فردی که بر خلاف نظر مسکو در جریان یک جنگ قدرت در درون حزب خلق، تره کی را بر کنار نموده و به قتل رسانید و برای برقراری رابطه با آمریکا بود که همین مسئله بد گمانی روسها را نسبت به وی تشدید کرد. (رازقی، ۱۳۸۹: ۵۹) بهر حال مجموعه شرایط داخلی افغانستان و شرایط منطقه ایی و بین المللی مسکو را ترغیب به مداخله نظامی در این کشور نمود و سر انجام در دسامبر ۱۹۷۹ آذر ماه ۱۳۰۸ نیروهای ارتش سرخ وارد کابل شده حکومت امین را سرنگون و ببرک کارمل از جناح پرچم را به جای وی در رأس قدرت گماردند. آمریکاییها که بر اثر سقوط نظام پادشاهی در ایران زخم خورده بودند و به تازگی نیز گرفتار جریان گروگانگیری در سفارت آمریکا در تهران شده بود، این بار واکنش شدیدی از خود نشان دادند. (متقی، ۱۳۹۷: ۷۶)

آنها خواستار محکومیت شوروی در شورای امنیت شدند، مذاکرات خلع سلاح را به تعویق انداختند، بازبهای المپیک مسکو و صادرات گندم به این کشور را تحریم نمودند و سرانجام در استراتژی کلی خود در آسیای جنوب غربی و خلیج فارس تجدید نظر کلی انجام دادند. واکنش هر یک از کشورهای دیگر نسبت به این اقدام با توجه به روابط آنها با واشنگتن و مسکو تا حد زیادی قابل پیش بینی بود اما واکنش و عملکرد نظام انقلابی و نوپای جمهوری اسلامی ایران می توانست در خور توجه باشد.

روابط جمهوری اسلامی ایران و طالبان

ایران و افغانستان به دلایل فرهنگی، نژادی، زبانی، تاریخی و مذهبی و نیز به سبب قرار داشتن در گهواره طبیعی واحد، یعنی فلات ایران، اجزای تفکیک ناپذیری محسوب می‌شود و از تجانس نسبی بالایی برخوردارند و بیش از هر ملت دیگری به یکدیگر نزدیکند. اندیشه جدایی افغانستان از ایران به اواسط قرن هجدهم میلادی بعد از کشته شدن نادر شاه افشار، در سال ۱۷۴۷ توسط احمد شاه درانی یکی از سرداران برجسته سپاه وی بوده است که در شهر قندهار، مرکز قوم پشتون، رسماً دولت مستقلی تشکیل داد. «استقلال رسمی افغانستان از ایران به دنبال معاهده پاریس در سال ۱۸۵۷م برمی‌گردد (قریشی، ۱۳۹۶: ۱۲۴) جدایی کامل افغانستان از ایران به دلیل حائل بودن این کشور میان مستعمره امپراتوری انگلیس (هند) و امپراتوری روسیه تزاری می‌باشد که بعد از آن افغانستان تحت سلطه انگلستان قرار گرفت. بعد از استقلال افغانستان از انگلیس ایران استقلال این کشور را به رسمیت شناخت «با اعلام استقلال افغانستان از انگلیس که در سال ۱۲۹۸ه.ش صورت گرفت، ایران به همراه ایتالیا، فرانسه، روسیه و ترکیه جزو اولین کشورهایی بود که استقلال این کشور را به رسمیت شناخت. به دنبال آن، تأسیس سفارت افغانستان در سال ۱۳۰۰ هجری شمسی،

صورت گرفت» (اموری خرشمی، ۱۳۹۲: ۲۰).

روابط ایران و افغانستان از ابتدا تا سال ۲۰۰۱م، به جز سه مقطع زمانی همواره عادی و آرام بوده است. مقطع اول در سال ۱۳۴۱ بود که بر سر حقایق هیرمند، تنش‌هایی میان دو کشور ایجاد شد و در نهایت با توافق و امضای معاهده هیرمند در سال ۱۳۵۱ به پایان رسید. مقطع دوم در سال ۱۳۵۷ و متعاقب کودتای کمونیستی و قدرتگیری گروه‌های چپ در این کشور بود که به دلیل هم‌زمانی تقریبی آن با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران، موجب تعارض دیدگاه‌های دو طرف شد. بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار نظام جمهوری اسلامی در ایران، بین ایران و دولت‌های کمونیستی افغانستان روابط اقتصادی، سیاسی و فرهنگی مهمی برقرار نشد. ایران هیچگاه رژیم کمونیستی حاکم بر افغانستان را به رسمیت شناخت و با آن مذاکره نکرد. در پی تجاوز شوروی به خاک افغانستان، ایران اولین کشوری بود که تجاوز شوروی به افغانستان را محکوم کرد. ایران به حمایت از نهضت مقاومت مردم افغانستان و مجاهدین برخاست و علی‌رغم اینکه خود درگیر جنگ تحمیلی بود، در حد توان خود هرگونه کمک به جهاد مردم افغانستان ارائه کرد. پس از پیروزی مجاهدین و تشکیل حکومت اسلامی کابل (۱۹۹۲) ایران جزء نخستین کشورهایی بود که دولت اسلامی افغانستان را به رسمیت شناخت و در صدد کمک و حمایت از آن برآمد (دفتر مطالعات سیاسی بین‌الملل، ۱۳۸۶: ۲۷۱). این دوران همراه با جنگ‌های داخلی افغانستان بود. تداوم جنگ داخلی و بی‌ثباتی در افغانستان، موجب تهدیدهای جدید امنیتی برای ایران گشته و حتی ایران و افغانستان را در سپتامبر ۱۹۹۸م، تا آستانه جنگ پیش برد. مهم‌ترین زمینه‌های اختلاف عبارتند از: برآمدن طالبان و حمایت پاکستان، عربستان و آمریکا از این گروه، نگرانی ایران از تسلط طالبان بر افغانستان و سیاست‌های این گروه در قبال کشتار شیعیان، ناامن کردن مرزهای شرقی و... بوده است (حاتمی، ۱۳۹۰: ۳۱).

مقطع سوم، مربوط به سال‌های تسلط طالبان بر این کشور می‌باشد با روی کار آمدن رژیم طالبان، جمهوری اسلامی ایران هیچگاه این رژیم را به رسمیت شناخت و طی مدت حاکمیت طالبان، به حمایت از دولت اسلامی افغانستان که دولت قانونی این کشور بود، پرداخت و روابط ایران و طالبان همواره تیره بوده است (دفتر مطالعات سیاسی بین‌الملل، ۱۳۸۶: ۲۷۱). پیامدهای امنیتی که حضور طالبان در افغانستان برای جمهوری اسلامی ایران داشته است، می‌توان به صورت زیر برشمرد:

شیعه ستیزی طالبان، مخدوش سازی چهره اسلام، استقرار سازمان مجاهدین خلق در افغانستان، شهادت دیپلمات‌های ایران، مهاجرت اتباع افغانی به ایران، ناامنی در مناطق مرزی، تولید مواد مخدر، طالبان و تأثیر آن بر روابط ایران و عربستان سعودی، طالبان و تأثیر آن بر روابط ایران و پاکستان، طالبان و تأثیر آن بر روابط ایران و کشورهای آسیای مرکزی

تهدیدات در روابط دوجانبه ایران و افغانستان

مواد مخدر

همسایگی ایران با بزرگترین تولیدکننده تریاک در جهان (افغانستان) و قرار گرفتن در مسیر بازار مصرف این مواد (اروپا و آمریکای شمالی) عامل مهمی در امنیت مرزهای این کشور به طور عام و امنیت مرزهای شرقی به طور خاص است. ایران در مسیر دو منبع اصلی تولید (افغانستان) و مصرف (اروپا) مواد مخدر قرار دارد. انتقال مواد مخدر تولیدی در افغانستان به بازارهای اروپا از راه فضای سرزمینی ایران دربرگیرنده چند امتیاز کم‌تر قابل جایگزین است؛ این معبر نسبت به معبرهای کشورهای شمالی و جنوبی تک‌جداره است. در واقع انتقال مواد از طریق آسیای مرکزی به اروپا، نیازمند عبور این مواد از فضاها و سرزمین چند کشور است در حالی که معبر ایران بدون واسطه دیگری به ترکیه و اروپا منتهی می‌شود. کوتاهی مسیر و فضاها تقریباً خالی شرق فلات (کویر پهناور لوت و کویر نمک) بخشی از این امتیازات است (محمدیان، علی، ۱۳۹۰: ۱۷۱). صدور مواد مخدر از افغانستان به ایران برای مصرف داخلی و انتقال به اروپا، در شمار منابع اصلی و فعال تنش بین دو کشور بوده است. از منظر دولت‌مردان ایرانی، مکانیزم ورود، توزیع و حمل و نقل مواد مخدر، بخشی از اقدامات قدرتهای منطقه‌ای و فرماندهی‌های بر علیه ایران و هدف نهایی آن، ایجاد اختلال در امنیت داخلی این کشور می‌باشد (حاتمی، ۱۳۹۰: ۳۵). با این اوصاف، ترانزیت مواد مخدر از افغانستان به سمت ایران، چالش‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را در پی داشته است که در ادامه به آن پرداخته خواهد شد.

رهبران طالبان در زمان حکومت خود بر افغانستان، تولید مواد مخدر ارسال آن به کشورهایمانند ایران را مباح اعلام کرده بودند. به گفته یکی از تحلیل‌گران، طالبان از تولید و قاچاق مواد مخدر اهداف سیاسی را دنبال کرده بودند و در صدد بسط، نفوذ

و تحمیل اراده خویش به کشورهای منطقه به‌ویژه ایران بوده است، به‌گونه‌ای که حتی رهبر گروه طالبان، توقیف تولید قاچاق مواد مخدر را منوط به پذیرش و به رسمیت شناختن این گروه به‌وسیله سایر کشورها از جمله ایران می‌دانست و عملاً از سال ۱۹۹۶ و بسط قدرت این گروه در افغان‌ستان، مرزهای این کشور با ایران مرکز فعالیت کاروانهای بزرگ مواد مخدر بوده که با حمایت کامل نظامی این گروه به سمت مرزهای ایران و کشورهای آسیای مرکزی حرکت می‌کردند. براساس اطلاعات به‌دست آمده از زندانیان افغانی و تجهیزات بدست آمده از آنها، مقامات طالبان از طریق کنترل مناطق کشت، اسکورت قاچاقچیان تا دهات مرزی و تجهیز آنها به سلاحهای گرم و تجهیزات و وسایل ارتباطی مدرن در امر قاچاق مواد مخدر از مسیر ایران دخالت داشته و دارند. انطباق فضای سرزمینی ایران با معبرهای اصلی ترانزیت مواد مخدر به اروپا و همجواری این فضا با قطب اصلی تولید تریاک جهانی واقع در جنوب و مرکز افغانستان و شمال غرب پاکستان، در ناامن سازی بارز حاشیه‌های شرقی و جنوب شرقی کشور، نقش بی‌بدیل ایفا می‌کند. از سوی دیگر درهم آمیختگی مسأله ترانزیت مواد مخدر با شرارت و رقابت‌های ایدئولوژیک و سیاسی طالبان با جمهوری اسلامی ایران، باعث افزایش گسترده عمق و عملکردهای ناامنی‌های ناشی از صدور ترانزیت مواد مخدر در شرق و جنوب شرق کشور شده است. این درحالی است که نشانه‌های بارزی مبنی بر پایان این تهدید دیده نمی‌شود (لطیفی، ۱۳۹۴: ۴۸). طالبان تنها دولت جهان بود که به صورت رسمی از کشت تریاک و تولید مواد مخدر حمایت می‌کرد بخش مهمی از هزینه‌های عمومی را بر مبنای کسب مالیات شرعی از تولیدکنندگان این مواد قرار داده است.

عدم حاکمیت کامل دولت کززی در کلیه مناطق افغانستان، باعث ادامه کشت و تولید مواد مخدر شده است، علی‌رغم اعلام منع کشت از سوی دولت در دو مرحله، به دلیل فقدان نیروی پلیس منسجم ملی برای کنترل مقابله، و همچنین فقر شدید اقتصادی مردم. در گذشته، سیاست دولت‌های افغانستان بر عدم تکثیر و گسترش تولید مواد مخدر متمرکز نبود، بلکه با این رویکرد، سعی در تقویت قدرت چانه‌زنی خود در منطقه، به‌ویژه در کشورهای همجوار، از جمله ایران داشتند. اما به نظر می‌رسد که سیاست دولت جدید افغانستان مسیری متفاوت را انتخاب کرده است. از طرف دیگر، آمریکایی‌ها هنوز نتوانسته‌اند که به‌طور کامل وعده خود را برای از بین بردن مزارع کشت خشخاش در افغانستان عملی کنند. سیاست دولت کززی در مورد ترغیب کشاورزان و مالکان اراضی به نابودی مزارع در قبال دریافت پاداشهای نقدی نیز ناموفق بوده و تنها حدود ۱۰ درصد مزارع نابود شده‌اند. حتی با وجود از بین رفتن حکومت طالبان، ایران در کوتاه مدت نیز از قاچاق مواد مخدر متضرر شده است و به نظر می‌رسد که در آینده نیز در صورت عدم شکل‌گیری حکومت مرکزی قوی در افغانستان، از این مسأله آسیب بپذیرد. قاچاق مواد مخدر به صورت مستقیم بر سلامت جامعه و به‌ویژه قشر جوان در کشور تأثیر منفی می‌گذارد و علاوه بر این، مرزهای کشور ایران را نفوذپذیر نموده است، که این دو مسأله بر امنیت ملی ایران تأثیر منفی گذاشته است. بنابراین، ایران بایستی در حال حاضر از حکومت موجود در افغانستان حمایت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جدی به عمل آورد.

حضور رقبای ایران در افغانستان

لائق و خواسته‌های ایران در حوزه شرقی، اصولاً بر مبنای ملاحظات امنیتی و تضمین ثبات قرار دارد. ایران به دنبال توسعه همکاری‌های اقتصادی در این منطقه است، اما با توجه به فعالیت‌های آمریکا و متحدانش در افغانستان، مواجهه با راهبرد "مهار و محاصره" آنان است. آمریکا سعی دارد در افغانستان دولتی را تشکیل دهد که ملاحظات ژئوپلیتیکی ایران را نادیده بگیرد. همچنین، وجود پاکستان به عنوان یک رقیب منطقه‌ای برای ایران و اختلافات مرزی و امنیتی با آن، یکی از چالش‌های اصلی برای ایران است. با توجه به افزایش مشکلات امنیتی در افغانستان و پاکستان، ایران باید برای کاهش تأثیرات این بحران‌ها بر خود، توجه خاصی به شرق کشور داشته باشد. تقویت بنیه‌های امنیتی در استان سیستان و بلوچستان از اهمیت بالایی برخوردار است تا بتوان از انتقال بحران به داخل کشور جلوگیری کرد. در نهایت، منطقه ژئوپلیتیک شرقی برای ایران اولویت بالایی دارد؛ زیرا در آن، مواضع مهمی در قلب منطقه ژئوپلیتیکی جهان قرار دارد و روابط با روسیه نیز از اهمیت استراتژیکی برخوردار است (علیزاده، ۱۳۸۸: ۲۸۲).

عربستان نیز از طریق طالبان به دنبال کاهش نفوذ ایران در افغانستان بوده و پس از ۲۰۰۱ و تشکیل دولت جدید افغانستان، نقش این کشور در تقویت طالبان بسیار آشکار است. این کشور به دنبال ایجاد دولتی همگرا و برخوردار از ویژگی سلفی-

وهایی در افغانستان است که مخالف جمهوری اسلامی ایران و عقاید تشیع باشد و با ایران همراهی نکند. از دید سعودی‌ها، طال بان گزی نه‌ای موثر در برآورده کردن خواسته‌های عربستان است. بنابراین، علاقه‌مندی عربستان به افغان‌ستان چندجانبه است. عربستان خواستار آن است که افغان‌ستان، مرکزی برای نفوذ سیاسی کشورهای همسایه نشود. این کشور به‌ویژه مخالف شدید نفوذ ایران در افغانستان است و به‌عنوان رقیب ایران در منطقه سعی دارد از نفوذ خود بر طالبان افغانستان استفاده کند تا هم‌چنان به عنوان قدرتی مهم در منطقه قدرتمندی کند (آریانمهر، ۲۰۱۰: ۳۱۸). سیاست‌های پاکستان و عربستان در قبال افغانستان، در آینده با تأکید بر مهار و تضعیف ایران به‌عنوان یک سیاست راهبردی آمریکا، همسو خواهد بود. آنها به تضعیف طالبان و ایجاد بحران در مرزهای جمهوری اسلامی ایران کمک می‌کنند. عربستان، به‌جای طالبان، داعش را حمایت می‌کند تا آنان را از خاک خود دور کند و ناامنی در افغانستان را افزایش دهد. ظهور داعش در این کشور به‌طور مستقیم تهدیدات امنیت ملی و منافع ایران در مرزهای شرقی و افغانستان را دوچندان می‌کند.

کشورهای پاکستان و عربستان با همکاری آمریکا با تمام توان در مسیر راهاندازی این پرونده سدسازی نموده و با روی کار آوردن دولتی سنتی متعصب و ناسازگار با ایران در افغانستان تلاش کردند که همواره با ایجاد کانونی بحرانزا در مرزهای شرقی ایران امنیت ملی این کشور را مورد تحدید دائم قرار دهند (سجادی، ۱۳۸۸: ۲۵۳). بخشی از سیاست‌های آمریکا که توسط پاکستان، عربستان و امارات متحده عربی تأمین می‌گردد بدین شرح است.

الف- اگر پاکستان با ایجاد ثبات در افغانستان، لوله‌های ترانزیت نفت و گاز آسیای مرکزی به اقیانوس هند را احداث کند و بدین وسیله ایران را منزوی سازد به تحقق نیات آمریکا کمک کرده است.

ب- اگر عربستان با تبلیغ وهابیت در افغانستان مانع بسط ایدئولوژیک ایران گردد همان کاری صورت گرفته است که آمریکا طالب و مشتاق آن است.

ج- اگر امارات متحده عربی خواهان حاکمیت طالبان در افغانستان و احداث خط لوله انتقال نفت و گاز آسیای مرکزی به دریای عمان و در نتیجه مانع تبدیل شدن بنادر ایران به رقیب دومی می‌شود و نهایتاً به تضعیف صنعتی ایران یاری می‌رساند در راستای راهبرد آمریکا اقدام می‌کند (نصیری مشکینی، ۱۳۹۳: ۱۳۳).

یکی از سیاست‌های عرب‌ستان، پاک‌ستان و آمریکا که در افغان‌ستان با هم تلاقی پیدا کرده است. استفاده از مسیر افغانستان جهت انتقال انرژی کشورهای آسیای مرکزی به بازارهای جهانی می‌باشد.

پس از فروپاشی اتحاد شوروی، مقادیر زیادی نفت و گاز در دریای خزر کشف شده بود؛ مقداری از این مواد نفتی و گازی از طریق خط لوله‌ای که اتحاد شوروی در اختیار دارد صادر خواهند شد. ایران نیز علاقه مند است با احداث خط لوله‌ای مقدار زیادی از نفت و گاز آسیای مرکزی از طریق این کشور به بازارهای جهانی عرضه شود. یونیکال شرکت نفت و گاز مستقر در کالیفرنیا قراردادهایی با ترکمنستان، پاکستان، و افغانستان برای احداث دو خط لوله به منظور انتقال نفت و گاز ترکمنستان به پاکستان و بازارهای جهانی به امضاء رسانده است (احدی، ۱۳۷۹: ۱۷۲). شرکت نفت و گاز دلتای عربستان سعودی نیز شرکت یونیکال در تکمیل پروژه این دو خط لوله است. ایران بر این باور است که آمریکا می‌خواهد نقش مهمی برای بهره‌برداری از نفت و گاز آسیای مرکزی از طریق خط لوله‌ای که از پاکستان و افغانستان می‌گذرد صادر شود. این اقدام از سوی آمریکا در واقع اعتراض به خط لوله‌ای که از مسیر ایران می‌گذرد. لذا اهداف اقتصادی ایالات متحده پاکستان در آسیای مرکزی با هم تلاقی کرده است. با وجود این که عربستان سعودی هیچ منافعی در آسیای مرکزی ندارد، آمریکا و پاک‌ستان را متحدین راهبردی، و ایران را رقیب منطقه‌ای خود می‌پندارد. بنابراین به زعم ایران یک اتحاد غیر رسمی بین ایالات متحده، عربستان سعودی و پاکستان به وجود آمده است. تا به منظور مخالفت با این کشور از طالبان حمایت کنند.

صحبت‌های شما نشان می‌دهد که کشورهای منطقه مانند عربستان، پاکستان و امارات متحده عربی دارای حضور گسترده‌ای در افغانستان هستند و ممکن است روابط آنها با جمهوری اسلامی ایران از دشمنی تا رقابت متغیر باشد. در عین حال، ایران به نظر نمی‌رسد دارای یک راهبرد چندجانبه مشخص در قبال افغانستان باشد. با وجود تهدیدات امنیتی موجود در این منطقه و نیاز به حضور فعال و جامع ایران در آن، بیشتر تمرکز ایران بر روی مسائل ژئوپلیتیکی در مناطق دیگر مانند خلیج فارس، دریای خزر

و جهان غرب است. این در حالی است که تهدیدات و فرصت‌های مهمی برای ایران در مرزهای شرقی و به‌ویژه در مرز با افغانستان وجود دارد.

هیدروپلیتیک هیرمند

در منطقه میان ایران و افغانستان که رودخانه هیرمند از آن عبور می‌کند، در دهه‌های گذشته چالش‌هایی در روابط دو کشور ایجاد شده است. این رودخانه با سرچشمه در افغانستان و سپس ورود به ایران، به خاطر اختلافات در استفاده از آب آن، منبع تنش‌ها بوده است. افغانستان به دلیل وابستگی به آب هیرمند برای توسعه کشاورزی و کاهش فقر، آب رودخانه را بیشتر بهره‌برداری می‌کند. این موضوع باعث کاهش وسعت زمین‌های کشاورزی در استان سیستان ایران و کوچکتر شدن دریاچه هامون شده است. در افغانستان، مسئله آب هیرمند به عنوان یک موضوع ملی مطرح شده و به دلیل نقش اقتصادی و اجتماعی این رودخانه، توجه بیشتری از مردم این کشور را به خود جلب کرده است. از سوی دیگر، سیستان به‌عنوان بخشی از ایران، در قبال جریان رودخانه و مسائل مرتبط با آن، سیاست انعطاف‌پذیری نشان داده و در مذاکرات با افغانستان، تلاش می‌کند تا به توافق مناسبی برسد. (امیری نیا، ۱۳۸۴: ۹۰).

تأثیرگذاری قدرت‌های منطقه‌ای، مختلفی از جمله انگلستان، اختلافات ایدئولوژیک، تأسیسات بر رودخانه و خشکسالی‌ها، در بروز مسئله رودخانه هیرمند نقش داشته‌اند. این رودخانه تنها منبع آب سیستان است و وابستگی مستقیم و غیرمستقیم مردم به آن، اشتغال و درآمد آن‌ها را تضمین می‌کند. اما این وابستگی باعث مهاجرت گسترده و تغییر شیوه زندگی مردم شده است. رودخانه هیرمند به عنوان یک رودخانه بین‌المللی مورد توجه قرار گرفته و اقتصاد منطقه را تحت تأثیر قرار داده است. این وضعیت باعث کاهش سهم هر کدام از کشورها و پیامدهای امنیتی شده است. خشکسالی‌ها و قطع جریان آب موجب کاهش فقر، افزایش مهاجرت و تغییر شیوه زندگی مردم شده است. (اطاعت و ورزش، ۱۳۹۰: ۱۹۳).

هیرمند، به عنوان منبع تأمین آب سیستان، برای این منطقه ایرانی اهمیت بسیاری دارد، زیرا منابع دیگری مانند آب زیرزمینی یا آب شور، قابل استفاده نیستند و زیان‌آورند. دریاچه هامون، به‌عنوان یک منبع مطمئن و مناسب برای کشاورزی، مورد استفاده قرار نمی‌گیرد. این موضوع باعث می‌شود که توسعه کشاورزی و افزایش استفاده از آب رودخانه، به چالش‌های ژئوپلیتیکی برای ایران منجر شود. علاوه بر این، جریان آب هیرمند برای سیستان بسیار حیاتی است و هرگونه کاهش در آن، حیات اجتماعی و اقتصادی این منطقه را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بیشتر جمعیت منطقه به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به جریان آب هیرمند وابسته است، و این وابستگی تأثیر زیادی بر سبک زندگی و اقتصاد آن‌ها دارد. همچنین، حفظ تعادل زیست‌محیطی در این منطقه نیز به جریان آب هیرمند بستگی دارد (حافظ‌نیا و دیگران، ۱۳۸۵: ۵۰).

از نظر معیشتی نیز، به دلیل خشک شدن هامون و قطع جریان آب هیرمند، صیادان و شکارچیان سیستانی به شدت تحت تأثیر قرار گرفته‌اند. این وضعیت باعث از دست دادن شغل آنان شده و برخی به سایر مناطق کشور مهاجرت کرده‌اند. کاهش یا از دست دادن درآمدهایی که از فعالیت‌های مختلف مانند کشاورزی، باغداری، دامداری، ماهیگیری، شکار و صنایع دستی به دست می‌آمد، موجب شده که بخشی از ساکنان منطقه به فعالیت‌های غیرقانونی مانند قاچاق کالا، سوخت و مواد مخدر روی آورند. آمارهای مرتبط با کشف مواد مخدر تأیید می‌کند که این وضعیت در حال افزایش است (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰). یکی از رودخانه‌های مسئله‌ساز بین ایران و افغانستان، رودخانه هریرود است که از کوه‌های با و سفیدکوه (غور) از ارتفاعات هندوکش سرچشمه می‌گیرد و به نزدیکی آبادیه‌های کوشان و کاریز در نزدیکی شهرستان تایباد به مرزهای ایران و افغانستان می‌رسد. این رودخانه، خط مرزی ایران و افغانستان به طول ۱۰۷ کیلومتر را تشکیل می‌دهد و از نظر سیاسی و قانونی اهمیت زیادی دارد. افغانستان در حوضه هریرود بالادست است اما در این حوضه سابقه‌ای از عقد معاهدات، اقدامات عمرانی مشترک و تمایل آشکاری به شرکت در مذاکرات برای کسب توافق‌های سازنده ندارد. به نظر می‌رسد که این کشور اکنون به سیاست‌های یک‌جانبه‌گرایانه تمایل بیشتری دارد. در مقابل، ایران و ترکمنستان به‌عنوان کشورهای میان‌دست و پایین‌دست هریرود، علاقه‌مند به مشارکت افغانستان در همکاری‌های منطقه‌ای و همچنین به مشارکت در بازسازی و توسعه افغانستان هستند. آنها می‌دانند که تنها با همکاری منطقه‌ای امکان استمرار بهره‌برداری مطلوب از آب‌های مشترک و کمک‌های متقابل به بازسازی و توسعه افغانستان

فراهم می‌شود. (سنایی، ۱۳۹۰: ۹۹). این درحالی است که افغانستان در این بخش نیز با استفاده‌های بی‌رویه نارضایتی‌هایی را در میان مردمان دو کشور ایران و ترکمنستان به عنوان دو کشور میان و پایین دستی به وجود آورده است. که البته به نظر می‌رسد در آینده این وضعیت تشدید و باعث تیرگی‌هایی در روابط فی‌مابین شود.

آوارگان افغان

پس از اشغال نظامی افغانستان توسط اتحاد شوروی، مهاجران افغانی به ایران و پاکستان پناهنده شدند. در سال‌های گذشته، ۴۰ درصد از مهاجران افغان به ایران مهاجرت کردند، نشان از ارتباط فرهنگی بین این دو کشور است. آنها در سراسر ایران، به ویژه در خراسان و سیستان و بلوچستان، اقامت داشتند. تعداد آنها به دو میلیون نفر رسید و در شهرها و روستاها مستقر شدند. ایران خدمات رفاهی، اشتغال، آموزش و مدارس را فراهم کرده و اغلب آنها به خودکفایی رسیده‌اند.

مهاجرت افغانی‌ها به ایران بیشترین تاثیر را داشته و بخشی از توان ملی این کشور را مصرف کرده است. این مهاجرت باعث بروز مسائل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در داخل ایران شده است. انگیزه مهاجرت افغان‌ها به ایران (فقر، بیکاری یا مشکلات مذهبی و زبانی) ابعاد پیچیده‌تری برای ایران دارد. اختلاف فرهنگی بین افغان‌ها و ایرانیان، مشکلاتی مانند عدم تمایز بین ظاهر و لہجه آن‌ها با مردم ایران و تصورات متفاوت درباره آن‌ها از مشکلات اساسی است. ایرانیان افغانستان را بخشی از ایران می‌دانند، در حالی که افغان‌ها هویت و تاریخ مستقلی دارند.

افغان‌ها در ذهنیت ایرانیان به عنوان نماد جنگ، خشونت و فقر شناخته می‌شوند، اما این نگرش فرهنگی باعث تحمیل قصور و ضعف‌های مختلف به آنان شده است. حضور آوارگان افغان در ایران منجر به تنگناهای اجتماعی مانند تغییر نسبت جمعیتی، تشکیل گروه‌های قومی و مذهبی در شهرها، خرید زمین‌های زراعی و پیامدهای بهداشتی شده است. علاوه بر تهدیدات اجتماعی، حضور آوارگان افغان نیز تهدید امنیتی برای ایران ایجاد کرده است، زیرا با تشدید ناامنی و قاچاق مواد مخدر و اسلحه، مناطق مرزی ایران باخطر جدی روبه‌رو شده‌اند.

پس از اشغال افغانستان، روابط فرهنگی، اقتصادی (به ویژه زبان و مذهب مشترک برای بخش عمده‌ای از مردم دو کشور و وجود زمینه‌های اشتغال) باعث شد که عده‌ای از افغان‌ها به ایران پناهنده شوند. دولت جمهوری اسلامی ایران نیز تسهیلات لازم برای مهاجرین افغانی فراهم کرده است. اما آمار مربوط به تعداد افغانی‌ها در ایران محرمانه است، این موضوع مطالعات درباره آنها را دشوار می‌کند. علاوه بر این، ارتباط افغانی‌ها در اردوگاه‌ها با ایرانی‌ها کم است، اما زمانی که به خارج از اردوگاه‌ها و شهرهای دیگر می‌روند، ارتباطات کاری بین آنها و ایرانی‌ها شکل می‌گیرد (نصیری، ۱۳۹۳: ۱۱۲). زندگی در اردوگاه‌ها برای افغانی‌ها مثل زندگی در افغانستان است و در داخل گروه‌های اجتماعی، قومی و مذهبی خودشان قرار دارند. از این‌رو، افرادی که در داخل شهرها اما در محلات ویژه افغانی‌نشین زندگی می‌کنند، باز عملاً جذب جمعیت ایرانی نشده‌اند. در میان مدارس متعلق به جمعیت اسلامی، ۱۶ مدرسه برای پسران، ۸ مدرسه برای دختران و ۲۶ مدرسه ابتدایی مختلط وجود دارد. تعداد دانش‌آموزان افغانی در مدارس دولتی شهر مشهد در وضعیت دانش‌آموزی در ایران برای افغانی‌ها نشان‌دهنده ترجیح آنان برای فرستادن فرزندان به مدارس دولتی است، درحالی‌که اهل تسنن بیشتر ترجیح می‌دهند که فرزندان‌شان بی‌سواد باشند تا به مدارس شیعه نروند. در مورد افغانی‌ها، ۱۸٪ از مصداق‌ها این وضعیت را تصریح کرده‌اند، با این حال، باید توجه داشت که آنها معمولاً در پاسخ به چنین سوالاتی محتاط هستند. همچنین، در مشهد، جمعیت شیعیان افغانی بیشتر از اهل تسنن است و شیعیان مقیم این شهر نیز بیشتر از اهل تسنن ریشه شهری دارند و باسوادی آنها نیز بالاتر است. بنابراین، خانواده‌های شیعه آمادگی بیشتری برای ارسال فرزندان به مدارس ایرانی دارند. در مقابل، کسورهای همچون پاکستان و کشورهای غربی با حمایت از گروه‌های افراطی سلفی در افغانستان نقش مهمی ایفا می‌کنند. این کشورها از طریق جذب مهاجرین و آوارگان به تربیت مذهبی و نظامی آنان می‌پردازند، در حالی‌که ایران برنامه‌ای مشخص برای آموزش افغانی‌ها ندارد. بنابراین، وضعیت امنیتی در ایران تحت تاثیر قرار گرفته و امکان نفوذ فرهنگی و اعتقادی کشورهای رقیب از جمله پاکستان و عربستان سعودی و ایالات متحده آمریکا افزایش یافته است. این ناکامی در برنامه‌ریزی آموزشی و توجه به مهاجرین می‌تواند منجر به تضعیف جایگاه ایران در افغانستان شود.

مذهب

در شرایط کنونی، قومیت‌گرایی و فرقه‌گرایی از مهم‌ترین تهدیدهای امنیت ملی ایران هستند، که حاکمیت سیاسی و تمامیت ارضی کشور را تضعیف می‌کنند. قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای با ایجاد تنش‌های فرقه‌ای و استفاده ابزاری از سازمان‌های تروریستی، به دنبال تضعیف ایران هستند. پیوندهای قومی در دو سوی مرز، مانند پشتون‌ها و بلوچ‌ها، و حمایت برخی از گروه‌های افراطی از سلفی‌گری طالبان و القاعده، تهدیدی جدی برای امنیت ملی ایران ایجاد می‌کنند. (پیشگاه‌هادیان، ۱۳۸۶: ۲). این تهدیدات هنگامی شکل جدی به خود می‌گیرد که همراه با حمایت قدرتهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای با شد و هریک از قدرتهای رقیب با ایران تلاش کنند از این وضعیت برای تضعیف و مقابله با ایران در این کشور استفاده کنند. برای مثال رقابت ایران و پاکستان در افغانستان با استقرار دولت طالبان در این کشور، شکل تهدید برای ایران به خود گرفت و با حمایت دولت و نیروهای اجتماعی پاکستان از طالبان این کشور در حال حاضر نیز، یکی از تهدیدهای موجود برای ایران است؛ چرا که از یک سو، اکثر اعضای تشکیل دهنده طالبان از محیط فکری پاکستان تأثیر پذیرفته‌اند (احمدی و بیدالله‌خانی، ۱۳۹۱: ۲۲). و از دیگر سو، بسیاری از تحلیلگران حمایت آی اس آی (ارتش پاکستان) پاکستان از طالبان را بسیار شدید توصیف می‌کنند. به طوری که جان جک رونی مدعی است که ۱۸۰ گزارش مستند متفاوت موجود است که نشانگر دیدارهای افراد رده بالای آی اس آی با فرماندهان ارشد طالبان، آموزش بمب‌گذاری به طالبان و حتی سازماندهی عملیات پیچیده برای آن هاست. به علاوه مدارکی در دست بررسی هستند که نشان می‌دهند چگونه نیروهای آی اس آی، برخی از مقامات طالبان را تشکیل می‌دهند (کوینلان، ۲۰۱۲: ۶)

این تهدیدات با به دست‌گیری قدرت در افغانستان توسط طالبان جدیتر شد، به‌گونه‌ای که با آشکار شدن حمایت پاکستان از طالبان افغانستان، روابط تهران و اسلام‌آباد، بیش از گذشته تیره شد. پاکستان به همراه عربستان سعودی و امارات متحده عربی، تنها کشورهایی بودند که حکومت طالبان را به رسمیت شناخته بودند.

این شرایط را ایران به عنوان تهدیدی علیه منافع و امنیت ملی خود و به عنوان یکی از سیاست‌های کلان ایالات متحده برای مهار انقلاب اسلامی در منطقه تفسیر می‌کند. برای مقابله با این وضعیت، ایران از گروه‌های مخالف طالبان همچون برهانالدین ربانی و نیروهای ائتلاف شمال، تحت فرماندهی احمد شاه مسعود، پشتیبانی کرده است. ایران در این راه با سیاست‌های روسیه، هند و کشورهای آسیای مرکزی هماهنگی داشته تا بتواند با نفوذ روزافزون پاکستان در افغانستان، به‌ویژه از طریق جریان طالبان، مقابله کند؛ این اقدام موجب تأثیر منفی بر روابط ایران و پاکستان شده است. حادثه شهادت هشت دیپلمات و یک خبرنگار ایرانی در سرکنسولگری جمهوری اسلامی ایران در شهر مزارشریف و همچنین تسلیم شدن هزاران شیعه افغانی به گروه‌های طالبان و دیگر جریان‌های افراطی در این مقطع از اقدامات مذکور است که ایران دولت پاکستان را مسئول مستقیم این حوادث می‌داند. (کیوزهگار کالجی، ۲۰۱۲: ۱۵۷)

طالبان با حمایت پاکستان درصدد است تا با ناآرام ساختن مرزهای شرقی ایران، امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران را در مخاطره قرار دهد. آمریکا که نسبت به این گروه، علی‌رغم نقض صریح قوانین بین‌المللی با سکوت همراه با رضایت، موضع حمایتی اتخاذ نموده است، تلاش دارد تا با ایجاد آشوب در مرزهای شرقی ایران، جمهوری اسلامی را در تنگنا قرار دهد و از این طریق مانع از نفوذ منطقه‌ای ایران از جمله در آسیای مرکزی از طریق افغانستان شود (سجادی، ۱۳۷۷: ۲۶۵-۲۶۶). این در حالی است که ایران، گروه طالبان را یک جریان رادیکال قلمداد می‌کند که با حمایت دستگاه‌های اطلاعاتی برخی از کشورهای منطقه و قدرتهای بزرگ، با تفسیر افراطی از آموزه‌های دینی و اقدامات خشونت‌آمیز، تخریب چهره واقعی اسلام و مهار سیاست‌های ایران را در سطح منطقه دنبال می‌کند. این امر به موازات همراهی پاک‌ستان با نیروهای ائتلاف مستقر در افغانستان، به‌ویژه در چارچوب راهبرد جدید دولت اوباما در قبال افغانستان و پاکستان، موجب ادامه فعالیت گروه‌های بنیادگرا و اعمال اقدامات تروریستی علیه شیعیان و اتباع ایرانی، کشت و ترانزیت مواد مخدر و رقابت دو کشور می‌شود (کیوزگار، ۲۰۱۲: ۱۵۸) همه آنچه گفته شد نشان می‌دهد که نقش عامل مذهب در ساختار قدرت در افغانستان همواره به عنوان یک عامل جدی عمل کرده است.

¹ Quinlan

² Kouzehgar Kaleji

الف) تضعیف قدرت ایران در افغانستان از طریق سرکوب گروه‌های طرفدار ایران عامل مذهب، همواره در مناسبات ایران و افغان ستان ایفای نقش کرده است. شیعیان افغانستان همواره یک اقلیت پویا و فعال بوده‌اند. آنان در اب‌عاد مختلف مدیریت جام‌عه نقش خود را به عنوان یک هم‌وطن مسئول ایفا نموده‌اند و دولت‌های گذشته به دلیل حاکمیت خاندانی، آنان را در مراکز مهم و کلیدی به‌خصوص در ارتش، نیروهای انتظامی و وزارت امور خارجه راه نداده‌اند. در حالی که اهل تسنن به خود حق می‌دادند که از هر کشور و سازمانی کمک دریافت کنند شیعیان را همواره مورد سرزنش قرار داده که با ایران رابطه برقرار کرده‌اند (حاجی یوسفی، ۱۳۸۴: ۲۵۸). هزاره‌های شیعه مذهب، همواره تحت فشار حکومت‌های پشتون سنی مذهب، بوده‌اند. دست‌کم در دو مقطع عامل مذهب پررنگ‌تر از سایر عوامل بوده است؛ یکی سیاست مذهبی دوران امیر عبدالرحمن‌خان، که شیعیان افغانستان به شدت تحت فشار قرار گرفته و دیگری دوره طالبان که باز هم عامل مذهب، برای مردم افغان ستان مشکل ساز شد. در این دو دوره ایران به نوعی درگیر مشکل افغانستان شد. هزاره‌ها و خاوریه‌های سیستان و خراسان را می‌توان بقایای مهاجرین هزاره‌های دانست که هر وقت تحت فشار قرار داشتند راه ایران را در پیش می‌گرفته‌اند. ایران به اقلیت شیعه هزاره و در حد گسترده‌تر به جبهه متحد شمال و جمعیت اسلامی برهانالدین ربانی و اسماعیل‌خان در هرات نظر مثبت داشت. بنابراین، ایران خواسته یا ناخواسته درگیر بحران افغان ستان شده بود (ملازهی، ۱۳۸۳: ۱۵). از منظری دیگر، تفوق طالبان در افغانستان باعث چالش‌هایی برای ایران شده است. نه تنها آوارگان جدیدی ایجاد کرده است، بلکه با افزایش بی‌ثباتی در این کشور، سیاست بازگشت مهاجران به کشورشان را مختل کرده است. ایران از تسلط طالبان بر افغانستان و سیاست‌های این گروه در کشتار شیعیان نیز نگران است. قتل عام شیعیان در مزار شریف و شهادت نه ایرانی توسط نیروهای طالبان، روابط ایران و طالبان را به مرحله‌ی بحرانی نزدیک کرده است. این مسئله تهدیداتی را برای امنیت ملی ایران از سوی افغانستان با قدرت‌گیری طالبان به وجود آورده است. طالبان یک گروه جنگجوی افغانی است و نه یک دولت قدرتمند از لحاظ نظامی که چنین رفتاری با ایران را انجام دهد. از سوی دیگر، ایران همزمان از حدود دو میلیون آواره و پناهنده افغانی در کشور خود پذیرایی می‌کند. (حاجی یوسفی، ۱۳۸۴: ۲۵۸). بنابراین تضادهای مذهبی در افغانستان قبل از ۱۱ سپتامبر یکی از عوامل بسیار مهم و تأثیرگذار در امنیت ملی ایران بوده است.

پس از حوادث ۱۱ سپتامبر و اشغال افغانستان توسط آمریکا و سقوط طالبان، شیعیان افغانستان در موقعیت جدیدی قرار گرفتند. تضاد بین ایران و آمریکا و نقش جدید شیعیان در کابل، آن‌ها را با مشکلاتی مواجه کرد و ترجیح دادند با شرایط جدید تطبیق یابند. ایران ترجیح می‌داد شیعیان سهم مناسبی از قدرت در کابل داشته باشند، اما حمایت آمریکا از شیعیان پیوند آن‌ها با ایران را تضعیف می‌کرد. با این حال، حذف طالبان به سود ایران بود، زیرا امکان آشتی بین مذاهب و قومیت‌ها را تسهیل کرد و فرصت‌هایی برای امنیت ملی ایران فراهم آورد. (کریمی پور، ۱۳۸۱: ۴۷).

این تأثیرات مثبت را بعد از حوادث ۱۱ سپتامبر و سقوط طالبان در افغانستان می‌توان درک کرد. به گونه‌ای پس از ۱۱ سپتامبر در خصوص مذهب رسمی، دین اسلام در نهایت با قید این مطلب مورد توافق قرار گرفت که پیروان مذاهب اسلامی مجازند که در حوزه تسلط قومی-مذهبی خود، فقه حنفی برای اهل سنت و فقه جعفری برای اهل تشیع را اعمال کنند و تدریس آن در مدارس نیز به همین شکل باشد. تحول قدرت از طالبان به دولت جایگزین، برای ثبات افغانستان مثبت بود و با افزایش ثبات در افغانستان، تضادهای مذهبی نیز کاهش یافت و همگرایی بین هزاره‌ها و سایر قومیت‌ها تقویت شد (ملازهی، ۱۳۸۴: ۲۰۵). پس از افزایش ثبات در افغانستان و کاهش تنش‌های مذهبی، ایران نیز از شرایط مساعدتر و امن‌تری نسبت به گذشته برخوردار خواهد شد. تنش‌های مذهبی پس از ۱۱ سپتامبر کاهش یافت و شیعیان بر اساس قانون اساسی جدید وضعیت بهتری یافتند. در گذشته، شیعیان تحت فشارهای شدید طالبان و حمایت کشورهای پاکستان، عربستان و امارات بودند. پس از ۱۱ سپتامبر، تضادهای مذهبی کاهش یافت و ایران از امنیت بیشتری برخوردار شد. افراط‌گرایی در افغانستان تحت تأثیر نقش پاکستان، عربستان سعودی و کشورهای غربی مانند آمریکا و انگلستان شکل گرفته است. این کشورها با تشکیل گروه‌های افراطی مانند طالبان، سیاست‌های جغرافیایی سد نفوذ و راهبرد ژئوپلیتیکی ریملند را دنبال می‌کنند.

بریتانیا و ایالات متحده با هدف محاصره و شکست شوروی از گروه‌های افراطی حمایت کردند و با همکاری پاکستان، عربستان

و دیگر کشورهای مسلمان، جهاد اسلامی علیه شوروی را آغاز نمودند. جمهوری اسلامی ایران نیز با هدف حمایت از مردم مسلمان افغانستان وارد صحنه شد و پس از پیروزی مردم افغانستان عرصه را ترک کرد. اما این کشورها برای حضور در افغانستان و محاصره روسیه، چین، هند و ایران، از نیروی طلبه‌های دوران جهاد برای تشکیل گروه‌های افراطی استفاده کردند و طالبان و سایر گروه‌ها را تشکیل دادند که امروزه به بلوچستان و داخل خاک ایران نیز نفوذ کرده‌اند. آسیب سیاست‌های ایران در قبال افراط‌گرایی در افغانستان به دلیل عدم درک راهبردها و سیاست‌های ژئوپلیتیکی غرب، عربستان و پاکستان و عدم اتخاذ یک راهبرد تهاجمی و تأمین‌کننده منافع ایران در افغانستان بوده است.

فرصت‌ها در روابط دو جانبه ایران و افغانستان

اشتراکات فرهنگی ایران و افغانستان

جمهوری اسلامی ایران و افغانستان اشتراکات فرهنگی بسیاری در زمینه‌های مختلف دارند. از جمله قومیت، زبان، مذهب، تاریخ، سنت‌ها و مفاخر مشترک. همچنین، زبان‌های فارسی و پشتو عواملی مهم در پیوند این دو ملت هستند. در زمینه دین، اکثریت جمعیت افغانستان اهل سنت هستند، اما شیعیان نیز حضور دارند، و این دین با فقه حنفی که اکثریت ایرانی‌ها از آن پیروی می‌کنند، روابطی قربانی دارد. به طور کلی، از نظر اشتراکات فرهنگی، ایران و افغانستان به هم نزدیک بوده و فرهنگ افغانستان جزئی از فرهنگ ایرانی را تشکیل می‌دهد. (یحیایی و مرضیه‌کیا، ۱۳۸۸: ۱۳۹). افغانستان دارای بیش از ۱۵ درصد جمعیت شیعه است. شیعیان بیشترین نسبت را در قوم هزاره دارند و در مناطق مرکزی افغانستان زندگی می‌کنند. تشیع همچنین در بین قومیان مختلف افغان از جمله قزلباش‌ها، ازبک‌ها، ترکمن‌ها، تاجیک‌ها، پشتون‌ها و دیگر اقوام وجود دارد. همچنین، اقلیت کوچکی از مذهب اسماعیلی پیروی می‌کنند. این اشتراکات فرهنگی نشان می‌دهد که ایران و افغانستان به‌طور فرهنگی نزدیک هستند و فرهنگ افغانستان جزء فرهنگ ایرانی است.

ایران و افغانستان با وجود اشتراکات فرهنگی و همسایگی، نیازمند سیاست‌های قوی و پویا هستند. ایران، به‌عنوان یک قدرت منطقه‌ای، با اتخاذ سیاست‌هایی که توجه به فرصت‌های فرهنگی مشترک دارند، می‌تواند نفوذ خود را در افغانستان بهبود بخشد. اما حمایت از گروه‌های تاجیک در افغانستان ممکن است منبعی برای تنش‌ها باشد. همچنین، رقابت ایران و پاکستان برای تأثیرگذاری در تصمیم‌گیری‌های کابل و نفوذ در افغانستان به‌طور مداوم ادامه دارد.

افغانستان و نیاز ژئوپلیتیکی به ایران

افغانستان همسایه شرقی ایران یکی از کشورهای محصور در خشکی است که دسترسی به دریای آزاد برای انتقال کالا و انرژی ندارد در صورتی که ایران به‌واسطه دسترسی به آبهای آزاد و داشتن پتانسیل‌های فنی و موقعیت‌های ممتاز ژئوپلیتیکی می‌تواند این نیاز افغان‌ستان را با داشتن زیرساخت‌ها و راه‌های مناسبی که دارد جبران نماید به‌گونه‌ای که این دو کشور مکمل ژئوپلیتیکی یک‌دیگر باشند. کشورهای محصور در خشکی قاره‌های آفریقا و آسیا، به وسیله سرزمین‌های وسیع و ناهموار، از دسترسی به دریا دور افتاده‌اند و همین عوارض طبیعی در ایجاد تا سیاست زیربنایی مشکلاتی به‌وجود آورده است (میرحیدر، ۱۳۸۴: ۱۱۱). افغانستان، یک کشور محصور در خشکی بوده که به دلیل عدم دسترسی به دریا، با چالش‌های توسعه‌ی اقتصادی مواجه است. استعدادهای اقتصادی متعددی از جمله منابع معدنی و معبرهای ارتباطی در دسترس آن است. تلاش‌های افغانستان برای دستیابی به منابع دریایی از جمله داشتن بندر در ساحل عمان ناکام مانده است. برای رفع این مشکلات، افغانستان به‌ویژه از بندرهای پاکستان و ایران بهره‌مند می‌شود. اختلافات موجود، افغانستان را مجبور به استفاده از مسیرهای هر دو کشور می‌کند. اما عدم توسعه راه‌ها، مانع از بهره‌برداری بهینه از این امکانات بوده است. (کریمی‌پور، ۱۳۷۹: ۱۴۳).

اقدامات ایران در سال‌های اخیر برای ایجاد زیرساخت‌های ارتباطی در شرق کشور و احداث راه‌آهن از بندر چابهار به تربت حیدریه، ارتباط مستقیم با افغانستان را تسهیل می‌کند. بندر چابهار به دلیل موقعیت جغرافیایی و نزدیکی به کشورهای محصور در خشکی آسیای مرکزی و افغانستان، اهمیت زیادی دارد و سرمایه‌گذاری‌های فراوانی در آن صورت می‌گیرد. توسعه این بندر، به عنوان یکی از مهم‌ترین چهارراه‌های بازرگانی جهانی، از اهمیت استراتژیک برخوردار است. این زیربناهای به‌عنوان محور اصلی ارتباطات جاده‌ای

شمال-جنوب و منطقه آزاد چابهار، امکانات ترانزیتی را به سطح بین‌المللی ارتقا می‌دهد و توسعه فعالیت‌های ترانزیتی از چابهار به‌عنوان یک الزام ملی و منطقه‌ای باید مورد توجه قرار گیرد. (دفتر آمایش، ۱۳۸۳: ۷-۱۴۴ و ۱۲۶).

تحولات سیاسی در ایران و افغانستان، به ویژه حکومت‌های روحانی و غنی، توجه بیشتری به دسترسی افغانستان به دریاهای آزاد و خروج از تنگنای ژئوپلیتیکی از طریق منطقه جنوب شرق ایران را به دنبال داشته است. توافقات ویژه در مورد توسعه بندر چابهار نشان از تمرکز این کشورها بر این مسئله دارد. این توافقات شامل توسعه این بندر به‌عنوان محور ترانزیتی منطقه، اشتراکات سه‌جانبه ایران، افغانستان و هند، و اهمیت افزایش همکاری‌های منطقه‌ای برای توسعه و توسعه‌یافتگی است.

نتیجه‌گیری

تفکر طالبان جدا از کنش‌ها و جریان‌های سیاسی، تحت تأثیر آموزه‌های کلامی شکل گرفته و تحلیل آن بدون در نظر گرفتن پیش‌زمینه‌های تاریخی کامل نیست. نباید قضیه طالبان را بیش از حد سیاسی جلوه داد؛ گرچه کشورهای مختلف در تغذیه فکری و تجهیز نظامی طالبان نقش داشتند. طالبان تفکری است که نتیجه تلقی غلط از اسلام بوده و در تاریخ اسلام، جلوه‌هایی از آن را در خوارج، حنابله و وهابیون می‌توان مشاهده کرد. این گروه‌ها به دلیل درک ناصحیح از شریعت و احکام اسلامی، اعمال و دیدگاه‌های مشابهی با طالبان داشته‌اند. تفکر طالبان، به دلیل عدم توانایی در تحلیل مسائل زمان خود، به سمت عملگرایی مفرط کشیده می‌شود و بر ظواهر شریعت تأکید می‌کند. این تفکر هرگاه در پی ایجاد حکومت برآمده و با نهاد قدرت و سیاست پیوند خورده، موجب خشونت و خونریزی شده است. طالبان با الهام از تجربه‌های تاریخی و حمایت کشورهای چون پاکستان و عربستان، به‌وجود آمدند. مبانی کلامی طالبان، پس از گذار از اندیشه‌های اهل حدیث، حنابله، ابن تیمیه و وهابیت، تحت تأثیر مکتب دیوبندی، تجلی وهابیت در شبه قاره هند، شکل گرفت. طالبان با پیوند فکری با القاعده و تشکیل نیرویی به نام "عرب افغان‌ها"، پرچمدار مبارزه با جهان کفر شدند و در تقابل با جهانی‌سازی، تمام مظاهر تکنولوژی را حرام دانستند و زنان را تا پایین‌ترین سطح اجتماعی تنزل دادند.

جامعه افغانستان، به‌ویژه قوم پشتون که بستر اجتماعی اصلی طالبان است، تأثیر زیادی بر عقاید طالبان داشته است. بخشی از خشونت و روحیه مردسالارانه طالبان متأثر از نظام قبیله‌ای قوم پشتون است. تفکر طالبان در پیوندی با قرآن، سنت، سیره صحابه، جریان فکری اهل حدیث و وهابیت، و گروه‌هایی چون القاعده و اخوان المسلمین، به بازتولیدی خاص از تفکر دینی رسید که قرائتی بدعت‌گونه از اسلام محسوب می‌شد. طالبان خود را احیاگر سنت‌های اسلامی و مدافع حقیقی اسلام و قرآن می‌دانستند و به دنبال نابودی جهان کفر از طریق حذف فیزیکی بودند. به گفته الیویه روآ: "طالبان ثمره عصر ما بودند." سلطه طالبان بر افغانستان تهدیدی جدی برای امنیت ملی ایران است. ایدئولوژی طالبان، برگرفته از مکتب وهابیت عربستان، ماهیتی ضدشعبی دارد و می‌تواند تحرکات فرقه‌گرایی و تجزیه‌طلبانه را در ایران تقویت کند. سیاست فشار حداکثری ترامپ علیه ایران، گرایش ایران به شرق و گسترش روابط با چین و روسیه را تقویت کرده است. برخی تحلیلگران معتقدند خروج آمریکا از افغانستان، با هدف ایجاد چالش‌های امنیتی برای چین، روسیه و ایران بوده است. جبهه مشترک اسرائیل و عربستان علیه ایران می‌تواند از طالبان به‌عنوان ابزاری علیه ایران استفاده کند. همچنین، افزایش پناهندگان افغان به ایران می‌تواند مشکلات اقتصادی ایران را تشدید کند.

پیروزی طالبان می‌تواند فرصت‌هایی برای ایران ایجاد کند. چهار مورد از این فرصت‌ها به شرح زیر است:

اول: ایران بعد از انقلاب اسلامی ۱۹۷۹ مواضع ضدآمریکایی داشته و سعی کرده جبهه مقاومت علیه هژمونی آمریکا را رهبری کند. شعارهای طالبان نیز ضد آمریکا است. اگر طالبان در این مورد جدی باشد، ایران را متحد خود خواهد یافت. حماس نمونه‌ای از یک جنبش سنی است که با ایران روابط گرم دارد؛ چون هر دو در مقابله با امپریالیسم و صهیونیسم اهداف مشترکی دارند. دوم: ایران و افغانستان اشتراکات فرهنگی، تاریخی و جغرافیایی عظیمی دارند. زبان رسمی افغانستان فارسی و بخشی از جمعیت آن شیعه است. طالبان برای تشکیل حکومتی پایدار نیازمند همکاری اقوام تاجیک، هزاره‌ها و ازبک‌ها است که این امر نیازمند همکاری با تهران خواهد بود. هیات بلندپایه طالبان قبل از تسخیر کامل افغانستان به تهران سفر کرده و گفت‌وگوهای مهمی انجام داد. سوم: پیروزی طالبان به معنی شکست راهبردی آمریکا است. سقوط کابل ضعف‌های آمریکا را برملا کرد و این لحظه طلایی برای همکاری پکن، مسکو، تهران و گروه‌های محور مقاومت جهت پرکردن خلأ حضور آمریکا است. پیروزی طالبان با پول عربستان و

مدیریت پاکستان صورت گرفت. چهارم: تحولات افغانستان می‌تواند بهبود روابط ایران با عربستان و سایر کشورهای خلیج فارس را فراهم کند. تهران و ریاض در چند ماه گذشته در بغداد گفت‌وگوهایی داشتند که نتیجه آن مثبت بود. با انتخاب رئیسی به عنوان رئیس‌جمهور ایران، که مورد حمایت مقام معظم رهبری و سپاه پاسداران است، ریاض ممکن است روابط با تهران را بهبود بخشد. این پیشرفت می‌تواند همکاری‌های گسترده‌تر منطقه‌ای را تسهیل کند.

ایران و افغانستان دارای مزیت‌های نسبی سرزمینی و انسانی برای یکدیگر هستند، اما عدم مدیریت صحیح این امتیازات و حضور قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در افغانستان به دلیل اهمیت ژئوپلیتیکی آن کشور، منجر به بروز تهدیداتی مانند تروریسم، افراط‌گرایی دینی، قاچاق و تهدید امنیت ملی ایران شده است. مسائل آب، اختلافات هیدروپلیتیکی و مشکل آوارگان افغانی نیز از موانع ایجاد روابط پایدار و مبتنی بر حسن همجواری هستند. این وضعیت باعث تشدید فقر و عدم توسعه‌یافتگی در افغانستان و افزایش افراط‌گرایی، دخالت قدرت‌های بیگانه، افزایش قاچاق و مهاجران شده و مشکلات بین دو کشور را تشدید کرده است. این امر به تداوم توسعه‌نیافتگی، بی‌ثباتی و ناامنی در افغانستان و توسعه‌نیافتگی در مناطق شرق و جنوب شرقی ایران منجر شده و تهدیدات امنیتی برای ایران را افزایش داده است. به‌رغم بهره‌مندی ایران از موقعیت مناسب برای افغانستان، حضور قدرت‌های رقیب و دشمن منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای با نفوذ بالا در افغانستان، ظرفیت‌های سرزمینی ایران را ناکارآمد کرده است. دولت ایران باید این واقعیت ژئوپلیتیکی را درک کند که تنها عناصر مادی ژئوپلیتیکی و اشتراکات فرهنگی بدون در نظر گرفتن کنشگری فعال بازیگران عرصه سیاست خارجی، توان فرصت‌زایی و تقویت جایگاه ایران را در افغانستان ندارد.

یک دیپلماسی فعال، روابط فرهنگی پویا، روابط اقتصادی راهبردی و هدفمند و نگاه امنیتی هوشمندانه به محیط خارجی، به‌ویژه همسایگان، می‌تواند سبب توفیق ایران در محیط خارجی و به‌خصوص در افغانستان شود. افغانستان نیز به دیپلماسی پویا در حوزه‌های فرهنگی، سیاسی و امنیتی با ایران نیاز دارد. هر دو کشور باید درک کنند که امنیت و توسعه همسایگان یکی از تضمین‌های اصلی توسعه و امنیت در فضای ملی خودشان است. تأکید بر مناطق راهبردی ایران برای برون‌رفت افغانستان از قفل‌شدگی سرزمینی و استفاده از فضای افغانستان برای تجارت ایران با چین، شرق آسیا و آسیای مرکزی و توجه به بازار مصرف و سرمایه‌گذاری در افغانستان از طریق دیپلماسی واقع‌گرایانه، پویا و هوشمند شرط بهره‌مندی دو کشور از تمامی مزیت‌های نسبی ژئوپلیتیکی یکدیگر است.

منابع

۱. احمدی، حمید، و بیداله خانی، آر.ش. (۱۳۹۱). طالبان پاکستان: علل پیدایش، ماهیت و چالش‌های امنیتی. سیاست - مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، ۴۲(۱)، ۲۱-۳۷.
۲. احدی، انور الحق. (۱۳۷۷). عربستان سعودی، ایران و جنگ در افغانستان، افغانستان طالبان و سیاست‌های جهانی، ترجمه عبدالغفار محقق، انتشارات ترانه، مشهد.
۳. اطاعت، جواد، و ورزش، اسماعیل. (۱۳۹۱). هیدروپولیتیک هیرمند: دلایل، آثار و پیامدها. پژوهش‌های جغرافیای انسانی (پژوهش‌های جغرافیایی)، ۴۴(۸۰)، ۱۹۳-۲۱۲.
۴. اموری خرشمی، کلثوم (۱۳۹۲) سیاست خارجی آمریکا و تحولات خاورمیانه پس از یازده سپتامبر (طرح خاورمیانه جدید) پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه علوم سیاسی (روابط بین الملل)، دانشگاه گیلان
۵. امیری نیا، د (۱۳۸۴)، بررسی چالش‌های جغرافیایی موثر در توسعه روابط ایران و افغانستان، پایان نامه کارشناسی ارشد.
۶. آریانفر، عزیز (۲۰۱۰)، دیورند، پایان خط نزدیک می‌شود، میخ آخر بر تابوت تابوی دیورند، کابل: نشر مرکز مطالعات استراتژیک افغانستان.
۷. پیشگاه هادیان، ح (۱۳۸۶). امنیت مرزهای شرقی ایران، معاونت پژوهش‌های سیاست خارجی، گروه مطالعات راهبردی.
۸. حاتمی، عباس (۱۳۹۰). نظریه‌های مختلف دولت‌سازی، به سوی چارچوب بندی نظری، پژوهش‌نامه علوم سیاسی، سال ششم، شماره سوم، ص ۴۴
۹. دهقانی فیروزآبادی، سید جلال (۱۳۸۸). چارچوب مفهومی برای ارزیابی سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی

۱۰. رزاقی، موسوی، سید قاسم و میرزائی، محمد امین (۱۳۹۴). جایگاه سیاسی شیعیان در افغانستان معاصر با تاکید بر آسیب‌های آن، پژوهش‌نامه تاریخ، ۱۰ (۴۰)، ۷۰-۵۵.
۱۱. سجادی، عبدالقیوم (۱۳۸۹). گفتمان جهانی شدن و اسلام سیاسی در افغانستان پسا طالبان، سازمان انتشارات دانشگاه مفید
۱۲. قریشی کربن، سید حسن و همکاران (۱۳۹۶) نقش جمهوری اسلامی ایران در روند دولت-ملت سازی در افغانستان و تاثیر آن بر امنیت ملی ایران، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، ۱۳ (۴۰)، ۹۵-۷۱.
۱۳. کریمی پور، ی (۱۳۷۹). ایران و همسایگان (منابع تنش و تهدید)، تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی تربیت معلم
۱۴. لطفی، حیدر. (۱۳۹۴). تحلیل ژئوپلیتیکی روابط افغانستان و ایران؛ چالش‌ها و فرصت‌ها. پژوهشنامه خراسان بزرگ، ۶ (۱۹)، ۷۵-۵۷.
۱۵. متقی، عبدالقدیر (۱۳۹۷). تحلیل استراتژیک بندر چابهار در روابط (افغانستان-ایران-هند)، کابل: انیستیتو مطالعات استراتژیک افغانستان.
۱۶. محمدیان، علی. (۱۳۹۰). بررسی سیاست خارجی ایالات متحده در افغانستان: دولت سازی با تاکید بر بازسازی نیروهای مسلح. تحقیقات سیاسی و بین‌المللی، ۳ (۸)، ۱۴۸-۱۲۱.
۱۷. میرحیدر، دری (۱۳۸۴). مبانی جغرافیای سیاسی، چاپ هشتم، تهران: انتشارات سمت.
۱۸. نصیری، مشکینی (۱۳۹۳). آسیب‌شناسی ژئوپلیتیکی سیاست‌های ایران در قبال کشور افغانستان و تاثیر آن بر امنیت ملی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران
۱۹. هاشمی، محمد سمیع (۱۳۹۵). سیاست خارجی آمریکا در افغانستان پسا طالبان (بررسی استراتژی مبارزه علیه تروریسم در سیاست خارجی بوش و اوباما در افغانستان پسا طالبان) کابل: انتشارات سعید.
۲۰. یحیایی، سبجان، و کیا، سیده مرضیه. (۱۳۸۸). مطالعه‌انگاره‌های هویت فرهنگی و هویت ملی ملت‌های ایران و افغانستان با تاکید بر نگره‌های مهاجران افغانی به ایرانیان. مطالعات ملی، ۱۰ (۱ (۳۷))، ۱۵۶-۱۳۵.
21. Kouzehgar Kaleji, V. (2012). Ups And Downs In Iran-Pakistan Ties. Iranian Review Of Foreign Affairs, 2(4), 141-178.
22. Quinlan, P. J. (2012). Pakistan: A Conflicted Ally In The Fight Against Terrorism. Global Security Studies, 3(1), 1-14.